

УДК 330.101

Островський І.А.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії**Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова***ПРОТИРІЧЧЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО АНАЛІЗУ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Досліджено особливості використання системного підходу до аналізу проблем модернізації економіки України. Визначено суперечності впровадження модернізаційних заходів. Підкреслена роль державно-приватного партнерства у здійсненні системної модернізації.

Ключові слова: системний підхід, модернізація, міждисциплінарний характер теорії модернізації, суперечності модернізаційних заходів, державно-приватне партнерство.

Островский И.А. ПРОТИВОРЕЧИЯ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА К АНАЛИЗУ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Исследованы особенности использования системного подхода к анализу проблем модернизации экономики Украины. Определены противоречия внедрения модернизационных мер. Подчеркнута роль государственно-частного партнерства в осуществлении системной модернизации.

Ключевые слова: системный подход, модернизация, междисциплинарный характер теории модернизации, противоречия модернизационных мер, государственно-частное партнерство.

Ostrovskiy I.A. CONSISTENT WITH THE SYSTEMATIC ACCESS TO THE ANALYSIS MODERNIZATION OF THE ECONOMY OF UKRAINE

The features of a systemic approach to the analysis of the problems of modernization of Ukraine's economy. Identified contradictions implementation of modernization measures. The role of public-private partnership in the implementation of system modernization.

Keywords: systematic approach, modernization, interdisciplinary nature of the modernization theory, contradictions of modernization measures, public-private partnerships.

Постановка проблеми. Системна криза в Україні посилила інтерес до стратегічних аспектів подальшого розвитку держави. Незважаючи на предмобілізаційний стан економіки, її модернізація – ключове завдання на сучасному етапі розвитку. У широкому сенсі реалізація цього завдання є комплексом взаємопов'язаних напрямів, що включають у себе систему національних інтересів, цілей і пріоритетів суспільного розвитку, проблеми перетворення української економіки, її інституційного устрою і змісту соціально-економічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не є випадковим, що системна методологічна платформа має бути застосована при аналізі модернізаційних процесів. Вагомий внесок у теорію модернізації зробили Акаєв А.А. [1], Лібанова Е.М. [2], Данилишин Б.М. [3], В. Полтерович, [4], В. Гесць, [5], Г. Клейнер [6], Л. Федулова [7] та ін.

Постановка завдання. Метою роботи є визначення методологічних засад аналізу модернізації з використанням системного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безальтернативність модернізаційних процесів, прагнення до високотехнологічного розвитку визначається формуванням у світі умов нового шостого технологічного укладу, що радикально вдосконалює весь замкнений цикл на основі нано- і біотехнологій. Потреба в інвестиціях лише для технологічного оновлення економіки України визначається в десятках мільярдів доларів. Втім, світові процеси (несталість стану світової економіки, боргові кризи в країнах Єврозони) і турбулентний стан національної економіки ускладнюють пошук джерел і механізмів мобілізації ресурсів. За таких умов набувають актуальності розробка і реалізація адекватної стратегії модернізації з урахуванням існуючих внутрішніх і зовнішніх обмежень.

Українська економіка характеризується переважанням енергоємних галузей третього й четвертого технологічних укладів, що актуалізує необхідність розвитку високотехнологічних галузей «ядра»

п'ятого й шостого технологічних укладів. Аналіз структури та динаміки обсягів реалізації продукції промисловості України за технологічними укладами показав, що частка продукції 5 і 6 технологічних укладів є зовсім незначною (менше 3%). Для подальшого технологічного розвитку промисловості України необхідні не тільки інвестиційні вкладання у види промисловості вищих укладів, а належна мотивація інноваційних процесів у базових галузях економіки України, які відносяться до 3 і 4 технологічних укладів.

Понад два десятиліття незалежності України не забезпечено перехід економічної системи до інвестиційно-інноваційного типу розвитку. Триває втрата виробничого та науково-технічного потенціалу країни, невирішеною залишається проблема спрямування ринкового механізму на активізацію розвитку інноваційної діяльності, що є прямою загрозою національній безпеці.

Однією з вихідних причин прогресуючого відставання нашої держави є недостатнє наукове обґрунтування наявних процесів і відповідні методологічні непорозуміння, що часто виникають при розробці численних аналітичних звітів, стратегій, програм і т.д. Звернення до теоретико-методологічних засад, зокрема спроби інтегрувати на перший погляд суперечливі концепції, дозволятиме плідно поєднати напрацювання вчених, які вже мають досягнення і є засновниками або представниками різних наукових шкіл. Крім того, давно доведеним фактом є ефект постійного дискусійного оновлення існуючих підходів. *Системний підхід* є тим дискусійним майданчиком, на якому можна відпрацювати невирішені питання. Одночасно він дозволяє проаналізувати суперечливу єдність законів і категорій.

Системний підхід – це напрям методології наукового пізнання і соціально-економічної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем, що спирається на використання принципів системності. Принциповим є розмежування вузького й ши-

рокого розуміння зазначеного підходу. Вузкий зміст підкреслює домінування загальної теорії систем. Широке розуміння включає в себе низку суміжних парадигм, які можуть суперечити одна одній. Зокрема, при цьому враховується, що властивості цілого, як правило, відрізняються від суми властивостей складових його частин, що крім прямих (внутрішніх) і непрямих (зовнішніх) ефектів у системах існують ще синергетичні взаємодії елементів – емерджентні (обумовлені цілісністю системи), агломераційні (від приєднання, нагромадження й концентрації елементів) та інші. Тому майбутній стан і поведінка систем, особливо складних і реальних, однозначно непередбачене, і це нерідко відкриває більші можливості для адаптивного управління на основі використання зворотних зв'язків, що досить важливо практично. З цих позицій дуже добре охарактеризував системний підхід А. Печчеї – засновник Римського клубу та його перший президент: «Гостра потреба в системному підході диктується самим складним характером сучасного миру, де взаємні зв'язки між окремими компонентами найчастіше важливіше, чим самі компоненти» [8, с. 111].

Поряд із системним говорять про *комплексний підхід*, вживаючи обидва терміни як синоніми. Це недоцільно, тому що між ними є певні відмінності. «Поняття «комплексність» у деякому змісті ширше, ніж «комплексність». Воно однаковою мірою охоплює зв'язки усередині одного рівня (горизонтальні) і між різними рівнями (вертикальні), тоді як комплексність, що розуміється як вимога враховувати взаємозалежні фактори, які впливають на проблему (систему), охоплює переважно зв'язки одного або суміжних рівнів ієрархічної структури даної системи» [9, с. 120].

У цих двох підходах є й загальні елементи, наприклад, необхідність у межах своєї сфери опиратися на системну філософію й принцип системності, зокрема, враховувати не тільки економічні, але й позаекономічні (соціальні, політичні, екологічні та інші) витрати й результати, причому не тільки реальні, у тому числі подані в бухгалтерській та іншій звітності, але й віртуальні, наприклад, упущену вигоду.

Таким чином, комплексний підхід є складовою більш широкого феномену – системного. Можна зауважити, що комплексні категорії є формами існування системних, підкреслюючи більш абстрактний характер останніх.

Системний підхід у широкому розумінні дозволяє достатньо повно проаналізувати міждисциплінарний характер вивчення суспільних процесів. Наприклад, дуже непросто аналізувати процедури підтримки прийняття рішень, зокрема, розрахунків в освіті, культурі, охороні здоров'я, де питома вага позаекономічних, насамперед соціальних факторів і наслідків, досить висока або навіть превалює. Дуже часто труднощі тут не тільки у тому, що відсутня якась конкретна для розглянутих умов (галузі, регіону) статистична інформація, яка потрібна для системного аналізу або моделювання, а в тому, що не вирішені на теоретичному рівні багато першорядних методологічних питань, починаючи з провокаційного: чи припустимо взагалі та як переносити на українські умови прийняті на Заході методологічні принципи й методи.

Саме системна міждисциплінарність стала підставою аналізу архітекtonіки соціально-економічних систем [10]. Треба відзначити роботи, в яких системний підхід [11] став підґрунтям теорії «економічної соціодинаміки», в якій зроблено важливий висновок

про «особливі потреби суспільства, що не виявляються в індивідуальних перевагах». Слід згадати також роботи українських і російських учених з проблем економічної синергетики [12; 13], які суттєво поширили інструментарій аналізу розвитку соціально-економічних систем.

Модернізація як засіб розв'язку завдань розвитку економіки й суспільства України зовсім не є безальтернативною. Модернізація (у власному розумінні слова) – це не просте поліпшення, розвиток, а відновлення, «осучаснення» даного об'єкту або процесу, тобто трансформація його з метою додання рис, властивих більш просунутим аналогічним об'єктам або процесам. У цьому змісті модернізація перебуває у руслі ідеології *бенчмаркінгу* – порівняння з іншими об'єктами, у тому числі з об'єктами-лідерами у даній сфері й запозиченням їх найбільш прогресивних рис. Іншими словами, модернізація має на увазі впровадження найбільш сучасних у тому або іншому аспекті досягнень («кращих практик»), що ставляться до інших, подібних з даним, об'єктів.

Таке розуміння модернізації припускає:

- а) наявність безлічі аналогічних даному об'єкту,
- б) наявність «стріли прогресу» – ознак, що дозволяють упорядковувати безліч об'єктів-аналогів по ступеню прогресивності тих або інших характеристик.

З точки зору поширеного системного підходу, приведемо кілька прикладів свідомо «несистемної» модернізації:

- осередкова (локалізована на обмеженій території країни);
- короткострокова (локалізована на певному тимчасовому проміжку);
- унікальна (одичина);
- «наздоганяюча» (однобічна);
- «проривна» (відновлення й підтримка об'єктів-лідерів);
- «мозаїчна», або еkleктична (перенесення на український ґрунт не пов'язаних між собою технологій та інститутів, розвинених в інших країнах або в інші історичні періоди);
- «бутафорська» (на зразок «потьомкінських сіл»).

Несистемність перших двох варіантів очевидна. У літературі найбільш активно обговорюються два варіанти модернізації: «наздоганяюча» і «проривна». Перша виходить із припущення про можливість руху шляхом, що повторює траєкторію розвинених країн Європи й США, і пов'язує модернізацію із запозиченням з інституціонального простору розвинених країн так званих проміжних інститутів. Друга зосереджує увагу на прискоренні розвитку найбільш передових, «проривних» соціально-економічних технологій, у тому числі науково-технічних досягнень в області нано-, био-, інфокомунікаційних і когнітивних технологій. Проривна модернізація являє собою розвиток тієї частини соціально-економічного простору країни, яка базується на проривних технологіях. Виключно проривна модернізація, орієнтована на лідерів, розриває сполучну тканину соціально-економічної системи, збільшуючи відрив лідерів від аутсайдерів. Протилежним до поняття проривної модернізації, що орієнтує на розвиток передових технологій і пов'язаних з ними соціальних груп, виступає підштовхувальна модернізація, що орієнтована на прискорення розвитку відстаючих, «замикаючих» фрагментів державного соціально-економічного простору.

В умовах фрагментації (просторової незв'язності) і нестабільності (слабкої міжчасової залежності) економіки і суспільства в Україні несистемна модерніза-

ція неефективна, оскільки її результати не зможуть бути поширені в просторі й збережені в часі. Модернізація може бути визнана системною, якщо вона:

1) носить системний характер за своїми функціональними характеристиками, тобто впливає на усі сфери й розрізи економіки;

2) зберігає і розбудовує ключові підсистеми економіки;

3) є системною по своїй природі, тобто має відносно стабільність, цілісність і з внутрішнім різноманіттям.

Системна модернізація країни повинна сприяти підтримці й розвитку базових підсистем народного господарства, оскільки такі системи утворюють так званий системний ресурс [6].

Основні ризики системного модернізаційного проекту пов'язані з таким:

1. *Відсутність у суспільстві попиту на модернізацію.* Національна економіка де-факто розпалася на численні територіальні та галузеві сегменти. Представлені у владі бізнес-групи зорієнтовані на низькотехнологічний експорт і включені до глобальної економіки як периферійна частина. У населення відсутня готовність обмежити споживання, великий бізнес має можливість зменшити податкове навантаження, користуючись послугами офшорних зон. Таким чином, має місце конфлікт інтересів.

Новий етап приватизації (обленерго, земель сільгосппризначення, зняття обмежень на приватизацію підприємств авіабудування, об'єктів портової інфраструктури) створює додаткові можливості для отримання надприбутків без інновацій та стимулює до збереження «розмитих» прав власності. Фінансовий сектор не зацікавлений кредитувати ризикові інноваційні проекти, маючи більш прибуткові альтернативи (наприклад, споживче кредитування).

Інституційні зміни викликають опір, тому що для бізнесу й населення за слабких формальних інститутів витрати неформального вирішення питань є нижчими: хабарництво, корупція стали інститутом – загальновизнаною, загальноприйнятою нормою поведінки. Для владних структур неформальні відносини – це можливість пом'якшення соціальної напруги, отримання бюрократичної ренти. Компенсаційні міри (кредитно-податкові та інші пільги, участь держави у фінансуванні проектів) сприятимуть активації мотивів до модернізації лише в поєднанні із заходами підвищення ризику використання неінноваційних інструментів конкуренції (корупційних послуг і т. п.). Марно, нічого не змінивши в перерозподільних механізмах, намагатися пропонувати суспільству мобілізувати ресурси для перетворень.

2. Варто звернути увагу на такий аспект, як соціальна безпека модернізації. Наслідком може стати скорочення працівників у базових галузях: технологічне та технічне переозброєння підвищує продуктивність праці у 3-5 разів. Для робочої сили, що вивільняється, необхідно створювати робочі місця у високотехнологічному секторі. Але через недостатню кваліфікацію працівники не зможуть там бути задіяними (майже чверть зайнятих в Україні – представники найпростіших професій).

3. Нестача ресурсів для реалізації анонсованих проектів та програм. Поки модернізація в Україні має точковий характер, зводиться до технологічного оновлення галузей, що орієнтовані на внутрішній ринок (збиральні виробництва, харчова промисловість, мобільний зв'язок, фінансовий сектор, роздрібні торговельні мережі). Зараз під впливом глобальних і геополітичних викликів (зростання цін на енерго-

ресурси, посилення конкуренції) це змушені робити експортоорієнтовані металургія і хімічна промисловість. Перетворення відбувається за наздагоняючим типом.

Індикативне планування сприятиме регулярній взаємодії між урядом, бізнесом, профспілками, споживачами для зміцнення взаємної довіри й координації зусиль щодо змін в економіці. Розвиток державно-приватного партнерства (інструментом реалізації може стати поширення системи «електронного уряду»), у т. ч. через залучення бізнесу і суспільства до моніторингу виконання державних функцій, подальші заходи в напрямі зниження загального рівня трансакційних витрат суб'єктів національної економіки (посилення захисту прав власності, зниження адміністративних бар'єрів для бізнесу й громадян, боротьба з корупцією) сприятимуть формуванню умов для модернізації. Водночас зберігаються підвищені ризики нестачі та розпорошення ресурсів, відсутності мотивації до змін, втечі капіталу та інерційного вбудовування підприємств до структур іноземних ТНК на неприйнятних для країни умовах. Не існує дієвих механізмів перерозподілу ресурсів із сировинних виробництв до високотехнологічних. Проблеми усунення цих ризиків потребують якомога швидшого розв'язання.

Висновки з проведеного дослідження. Модернізація економіки і суспільства в Україні повинна бути спрямована на забезпечення можливості самостійного еволюційного розвитку зі збереженням територіальної цілісності, культурної ідентичності й внутрішньої різноманітності. Модернізацію слід розглядати як етап, тактичну мету найближчого періоду, у той час як перехід до сталого, самодостатнього розвитку в напрямку реалізації державної місії – як ціль стратегічну. Поділ функцій за періодами пов'язаний з політичними обставинами. У найближчі роки постановка стратегічних орієнтирів навряд чи може бути обґрунтована. У цей період слід докласти максимум зусиль для запозичення, апробації, освоєння й укорінення ефективних технологій і інститутів. Поряд з даними тактичними завданнями модернізації необхідна підтримка процесу саморозвитку як комплексу рішень, спрямованих на пізнання й реалізацію державної місії. Дуже важливо, щоб у період модернізації, пов'язаний з перенесенням на вітчизняну економіку прогресивних технологій і інститутів, не припинявся духовно-моральний розвиток суспільства як передумова наступного стратегічного етапу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Акаев А.А. О стратегии интегрированной модернизации экономики России до 2025 года / А. А. Акаев // Вопросы экономики. – 2012. – № 4. – С. 97-116.
2. Лібанова Е.М. Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1(17). – С. 5-22.
3. Данилишин Б. М. Новітні виміри сучасної практики соціально-економічних перетворень у державі / Б. М. Данилишин // Економіка України. – 2010. – № 8. – С. 40-50.
4. Полтерович В. М. Гипотеза об инновационной паузе и стратегия модернизации / В. М. Полтерович. – Вопросы экономики. – 2009. – № 6. – С. 4-22.
5. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семіноженко. – Харків: Константа, 2006. – 272 с.
6. Клейнер Г. Б. Системный ресурс экономики... [Электронный ресурс] // Сайт Г. Б. Клейнера. – Режим доступа : http://www.kleiner.ru/arpab/sisorikros_2011.html.
7. Федулова Л. І. Підходи до формування дієвої інноваційної стратегії України / Л. І. Федулова, І. А. Шовкун // Наука та інновації. – 2009. – № 3. – С. 5-15.

8. Печчеи А. Человеческие качества : пер. с англ. / А. Печчеи. – М. : Прогресс, 1985. – 312 с.
9. Райзберг Б. А. Словарь современных экономических терминов / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский. – М. : Экономика, 2008. – 316 с.
10. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. А. А. Гриценко. – Х. : Форт, 2008. – 928 с.
11. Гринберг Р.Г. Экономическая социодинамика / Р. Г. Гринберг, А. Я. Рубинштейн. – М. : ИСЭ-ПРЕСС, 2000. – 276 с.
12. Решетило В. П. Синергия становления и развития региональных экономических систем : монография / В. П. Решетило ; Харк. нац. акад. город. хоз-ва. – Х. : 2009. – 218 с.
13. Евстигнеева Л. П. Новые грани ментальности. Синергетический подход / Л. П. Евстигнеева, Р. Н. Евстигнеев. – М. : Ленанд, 2011. – 192 с.

УДК 663.6

Помінова І.І.*старший викладач кафедри економічної теорії та права
Харківського державного університету харчування і торгівлі*

ГЛОБАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ОСВІТНІХ СИСТЕМ

У статті розглянуто одну з найважливіших сучасних тенденцій розвитку освітньої сфери – глобалізацію вищої освіти. Визначено понятійно-категоріальний апарат процесу інтернаціоналізації вищої школи та його основні форми. Проаналізовано стан включеності українських ВНЗ в світовий освітній простір та обґрунтовано необхідність застосування ними глокального формату.

Ключові слова: глобалізація освіти, наднаціональна освіта, міжнародна освіта, інтернаціоналізація освіти, транснаціональна освіта, глокалізація освіти.

Pominova I.I. GLOBAL DETERMINANTS OF INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS OF NATIONAL EDUCATIONAL SYSTEMS

В статье рассмотрена одна из важнейших современных тенденций развития образовательной сферы – глобализация высшего образования. Определен понятийно-категориальный аппарат процесса интернационализации высшей школы и его основные формы. Проанализировано состояние включенности украинских вузов в мировое образовательное пространство и обоснована необходимость применения ими глокального формата.

Ключевые слова: глобализация образования, наднациональное образование, международное образование, интернационализация образования, транснациональное образование, глокализация образования.

Pominova I.I. GLOBAL DETERMINANTS OF INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS OF NATIONAL EDUCATIONAL SYSTEMS

One of the most important modern trends of educational sphere development – higher education globalization – is considered in the article. The conceptual and categorical framework of higher school internationalization process and its main forms are defined. The condition of Ukrainian higher schools' involvement into the world educational environment is analyzed and the necessity of applying glocal framework is substantiated.

Keywords: globalization of education, supernational education, international education, internationalization of education, transnational education, glocalization of education.

Постановка проблеми. Сучасна система світового господарювання, основними атрибутами якої є глобалізація та інтелектуалізація, потребує від людини знань та вмінь, актуальних як для національної, так і світової економіки. Відповіддю на такі запити стала зміна парадигми освіти: спостерігається відхід від моноцентричної моделі розвитку освіти, що редуціюється діями окремих національних систем, до розгляду освітньої системи як феномену глобальної соціальної цілісності.

У світовому освітньому просторі активно відбуваються інституційні перетворення, які змінюють відокремлений розвиток національних освітніх систем на їх кооперацію та інтеграцію. Зазначені процеси потребують наукового осмислення, бо в цьому аспекті практика значно випереджає теорію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми глобалізації освіти аналізуються в роботах багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців: концепція глобальної освіти (М. Барбер, К. Донналлі, С. Моторна, Д. Олдермен, А. Панарін, С. Разві, П. Скотт, Н. Федотова, М. Щелкунов та ін.); проблема створення глобального університету та поширення віртуальної освіти (О. Журавльов,

Б. Крук, Г. Телегіна та ін.); різні аспекти Болонського процесу як складової глобалізації та інтеграції в світовий освітній простір (Б. Брок-Утне, П. Гречко, В. Журавський, І. Майбуров, Г. Максимов, В. Садков, К. Хан, Дж. Хауг та ін.).

Проте питання пошуку шляхів ефективної включеності національних систем вищої освіти в глобальний освітній простір та світове інтелектуальне середовище залишаються актуальними.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у розкритті змісту інституційних перетворень національних освітніх систем в результаті глобалізації освітньої сфери.

Задля досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі завдання:

- виявити особливості глобалізації освітньої сфери в постіндустріальну епоху;
- визначити понятійно-термінологічний апарат глобалізаційних процесів в освітній сфері;
- розкрити сутність процесу глокалізації вищої освіти як напряму розвитку наднаціональної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток інтернаціоналізації вищої освіти має довгу іс-